

a képlet. Nem véletlen, hogy a korban születik meg a „harmadik Magyarország” gondolata, amely legalább a művelődési értékek választásával túl akar lépni e megoszláson.

A korszak kulcsfigurája kétségkívül: Bethlen István gróf. A róla adott adatgazdag ismeretetés mintegy azt sejteti, hogy a gróf a világháború éveiben már készült háború utáni szerepvállalására, mindenesetre a háború után kezdetől határozott koncepcióval politizált. A kor számos alakja kap még életrajzi ismertetést-jellemzést, sőt a szerző manapság ritka módon olykor külső leírást is ad.

Romsics jó szerkesztő, kevéssé igényes stilszta. Észrevehető, hogy struktúrák működési rajzával nem szívesen bibelődik, a gazdaság szektorai felett például átsiklik, s alig várja, hogy előadása tevékeny szereplőhöz érkezen. A történelmet konkrét emberek cselekvésén keresztül láttatja. Nagyatádi ügyködik a földreform körül, Hegedüs Lóránt próbál szanálni, Klebelsberg csinálja a nagystílusú kultúrpolitikát.

Az Ellenforradalom és konszolidáció éppen ezáltal válik életteli, sikeres szintézissé. Nem „erők” és „körök” mérkőznek itt egymással, hanem pontosan körülírt feltételek között eltérő pozíciójú és képességű emberek. Nem győz meg arról — nem is akar —, hogy a legjobb variáns győzött, de arról igen, hogy e nehéz évtized alatt is stabilizálódott és továbblépett Magyarország. (*Gondolat.*)

GERGELY ANDRÁS

A huszadik század első politikai, társadalmi krízise

GALÁNTAI JÓZSEF: AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ

Az első világháborúval foglalkozó irodalom reneszánszát éli. Dokumentumkötetek, emlékiratok és a részletkérdéseket feldolgozó munkák sokasága jelent meg az utóbbi húsz évben. *Galántai József* a magyar vonatkozások feldolgozása (*Magyarország az első világháborúban 1914—1918.* Akadémiai Kiadó, 1974) után vállalkozott — történetírásunk régi adósságának törlesztésére — az első világháború történetének megírására. Galántai József régi, sokféleképpen értelmezett kérdés feltevésével kezdi a több mint 500 oldalas könyvét. *Mi szülte a háborút?* Milyen erőknek állt érdekében lángba borítani a világot? Az a kérdés is felmerült, hogy „...miből eredt, miben gyökerezett az addigi történelem legszörnyűbb vérontása, melyben közel tízmillió katona és — a háború okozta járványokat, éhség hullámokat is figyelembe véve — hasonló számú polgári személy lelte halálát, hatalmas anyagi érték pusztult el s az emberiség morálisan is felmérhetetlenül károsult.”

A kötet mintegy negyed részében az első világháborúhoz vezető út, politikai csoportosulások, feszültségókok kialakulásáról szól. Az első világháború okait mindenekelőtt a modern kapitalizmus rendszerében kell keresnünk. „A háború e rendszer terméke volt — írta Galántai József —, ez határozta meg céljait is. Mindkét fél részéről imperialista háború volt — a világ, a gyarmatok és a fináncióke érdekszféráinak felosztásáért és újrafelosztásáért.” A század elejére a világ legdinamikusabban fejlődő országa Németország lett. A gyarmatokkal alig rendelkező fiatal német junkerburzsoázia — első lépésként — európai hegemoniát akart, értékes gyarmatokra és piacokra szeretett volna szert tenni. „Németország nagy étvágyú imperializmusának útját viszont minden irányban elzárta az antant imperializmusgyűrűje.” A Balkánon

az Osztrák—Magyar Monarchia, Bulgária — igaz más-más érdekek szerint — Olaszországgal, Oroszországgal (és Görögországgal) került ellentétbe. Törökország a nagy kiterjedésű birodalma összetartása mellett — Oroszország ellenében — a Boszporusz és a Dardanellák megtartásában, ellenőrzésében volt érdekelt. Anglia, Franciaország, Oroszország (és Olaszország) a német törekvések ellenében, hatalmuk, befolyásuk megtartása érdekében keresett együttműködést. (Az Észak-Amerikai Egyesült Államok Közép- és Dél-Amerikában, az ugyancsak gyorsan fejlődő Japán a Távolszéken háborús tevékenység nélkül is érvényesítette érdekeit.)

A háború menetét, lefolyását illetően mindkét részről elszámították magukat. „A háború kezdetén egyetlen katonai stratégia sem mérte fel helyesen annak a háborúnak a feltételeit, amelyre felkészült. Milliós hadseregek az 1914-re kialakított fegyverzettel és tüzérvél, az 1914-ben lehetséges mozgósítási, utánpótlási és irányítási feltételekkel még nem mértéköztek soha.” A beásott géppuska, a gyorsüzemű ágyú, a gáz alkalmazása, a tankok, majd a repülőgépek tömeges bevetése gyökeresen módosította a harcászati stratégiát s minden képzeletet felülmúlva növelte a veszteségeket.

A háború kezdetén a küzdelem nyitott volt. A francia hadsereg jól tartotta magát. Az angolok tengeri erejét nem sikerült ténylegesen meggyengíteni. Az angol flotta uralta a tengereket (a német gyarmatok antant ellenőrzés alá kerültek). Oroszország súlyos veszteségek árán ellenállt a német és osztrák—magyar támadásoknak. Harcászati és politikai szempontból a Monarchia került a legelőnytelenebb helyzetbe: a háborúban mindent kockára tett és semmit sem nyert. A háború végén a lehető legtöbbet veszítette.

Az 1915—16-os éveket a kiegyenlített küzdelem időszakaként tartják számon. Az USA közvetítési kísérletei, a bűvárhajóharc, a tengeri blokádnak, sőt Bulgária, Románia és Olaszország hadbalépése, a nyugati front gyilkos ütközetei nem sokat változtattak az esélyeken. 1916 végén azonban egyre inkább érezni lehetett, hogy a gazdaságilag erősebb, nagyobb tartalékokkal rendelkező hatalmi csoportosulás javára billen a háború mérlege.

Váló igaz, az első világháború a „leg”-ek háborúja volt. Az elesettek és megsebesültek számát százezres, milliós nagyságban tartották nyilván. Milliók kerültek — olykor a frontszolgálatnál is rosszabb — hadifogolytáborokba. 1915 első négy hónapjában a Monarchia és Oroszország egyaránt 800 ezer katonát veszített. (Csak Przemysl várából 120 ezer katona indult el Szibéria felé.) Az egyes hadműveletek hatalmas embertömeget mozgattak meg. A hátszomszágok ipara, mezőgazdasága — bár erről nemigen írt a szerző — csak rendkívüli nehézségek árán tudta kielégíteni a háborús igényeket. A háború első fél évében a franciák közel egymillió embert veszítettek, a Monarchia és Oroszország a franciákhoz hasonló veszteségeket szenvedett. Németország 800 ezer katonát áldozott a kétes értékű sikerekért. A háború elhúzódásával nőttek a veszteségek is. Az Ardennek kies lejtői, Tannenberg, az Isonzó és a Marne folyók völgyei, Przemysl, Gorlice, Somme, Verdun, Jütland — hogy csak néhány szomorú helyet említsünk — százezrek vesztőhelye lett. A Verdun környéki harcokban a németek 450 ezer, a franciák 550 ezer katonát veszítettek. A harmadik ypres-i csatában például az angolok 57 hadosztályt — 3535 löveget, 680 repülőgépet és több mint 200 tankot — vetettek be. A tüzérségi előkészítés 16 napig tartott. A veszteségek ennek megfelelően rettenetesek voltak: 324 ezer angol és 217 ezer német katona maradt a csatatéren. Az antanthoz csatlakozott Olaszország is jelentős veszteségeket szenvedett. Caporetto után 300 ezer olasz katona esett fogságba, 350 ezer katona rendezetlenül áramlott az ország belseje felé, 50 ezren dezertáltak. Elpusztult az olasz tüzérség fele. A hadiszerecsé tekintetében a Monarchia sem állt jobban. Az éhség és járványos betegségek is sok százezer ember életét oltották ki. A hátszomszágokban rohamosan csökkent az életszínvonal, nőtt az elégedetlenség. 1917-ben egyre inkább érvényesült az antant erőfölénye. 1918 közepén alapvetően új helyzet alakult ki. Az antant ereje az USA jóvoltából gyorsan nőtt. A központi hatalmak összeomlása elkerülhetetlenné vált. A kimerült Bulgária 1918. szeptember 25-én békét kért, a Balkán antant ellenőrzés alá került. A nyugati frontokon az antant háromszoros túlerőre tett szert. Törökország 1918. október 30-án kapitulált. A Mo-

narchia képviselőjében november 3-án írták alá a fegyverszüneti okmányt. Németország november 11-én adta meg magát.

A fegyvernagyvást követően Európában nem lett igazi béke. A Párizs környéki szerződések nem oldották meg a korabeli Európa problémáit. Az erő, a hatalom birtokában megváltakoztak a korábbi „igazságos rendezés” alapjai. Galántai József könyvének rendkívül tanulságosak azok a részek, ahol a „saját” érdekekről, a szembenálló felek érdekkülönbségeiről, a rablási szenvedély növekedéséről olvashatunk.

A könnyben végigkísérhetjük azt a folyamatot, hogy az erő, a hatalom, a befolyás változásai a politikában hogyan, milyen formában valósultak meg. Amikor a központi hatalmak jelentős területeket tartottak megszállva, az USA elnöke arra az álláspontra helyezkedett, hogy: „1. *A háború eredményeként nagyobb vagy döntőbb jelentőségű területi leválasztások nem történhetnek, mert ez [az antanthoz tartozó országok részéről — L. I.] revánsvágyat szülne. 2. Kölcsönösen garantálni kell mind a nagy, mind a kis államok területét és birtokait.*” A világháború végén a győztes antant az előbbiekből semmit nem vett figyelembe. Pedig Wilsonnak igaza lett. A megcsönkített államokban a revánsvágy hamar feléledt.

Az első világháborút lezáró békeszerződések jelentős mértékben módosították az európai erőviszonyokat, a győztesek gátlástalanul átrajzolták a vesztes országok térképét. A Párizs környéki békékről *Albert Sorel* francia történész találó — ha nem is mindenben helytálló — megállapítást tett: „*A szerződések a megkötésük pillanatában létező viszonyoknak a kifejezői. (...) A diktált békék rendje csak addig tarthat, ameddig össze lehet fogni azokat az erőket, amelyek a szerződések aláírását kikényszerítették.*”

Az antant Magyarországgal szemben rendkívül kemény békét diktált. A történelmi Magyarország 72 százaléka, lakosságának 64 százaléka — ezen belül jóval több mint hárommillió magyar anyanyelvű személy — került idegen uralom alá. A béketárgyaláson bár a néprajzi szempontokat emlegették — a mérhetetlenül elvakult román, cseh (szlovák) és szerb nemzeti burzsoázia érdekeinek megfelelően jelölték ki az új határokat. *Georges Desbons La Hongrie après le traité de Trianon* című munkája szerint a Trianonban kijelölt magyar határok „... fékevesztett önkény művei: mezőket és házakat, utakat és pályaudvarokat vágtak ketté. A szomszédok hadászati érdekei vezették a győztesek tollát.” *Illyés Gyula* szavaival élve a „... franciáknak Trianon a kéjlaképítészet egyik mesterművét s a gyönyörélet csodakastélyát jelenti. Nekünk, mivel ott törtek idegenbe minden harmadik magyart, s ott szabdalták szét anyanyelvünk területeit: afféle ember-vágóhidat: *charnier*-t idéz, hatásában ahhoz a Mohács-hoz hasonlót, ahol annak idején az iszlám dühe szabadult ránk.”

Az első világháború eseményei forradalmasították a tömegeket, a forradalmi erjedés kiterjedt a hadseregekre is. 1917-ben Oroszországban győzött a szocialista forradalom, 1918-ban forradalmi hullám söpört végig Európán. Az első világháború korszakhatárrá vált, „... új történelemformáló erők emelkedtek ki: a szocializmus s a föld lakosságának túlnyomó többségét alkotó függő népek antiimperialista harca.” A háború károsultjainak milliói azonban — hosszú ideig — csak azt érezték, tapasztalták, hogy az elesettek, eltűntek, fogságban meghaltak, a rokkantak és az árvák száma minden korábbit felülmúlt. „*Tízmillió fiatal, virágzó emberélet pusztult el idő előtt a világháborúban. Ha azt a sok vért, ami akkor kiömlött — olvashatjuk a Pesti Hírlap egyik számában —, össze lehetne gyűjteni, olyan tenger keletkezne, amelynél nagyobb és hatalmasabb csak egy másik lehetne: az, amely a könnyek patakjából származott.*” (*Gondolat.*)

LAGZI ISTVÁN